

С.І. Лучковська*

ДОСВІД КРАЇН СХІДНОЇ ТА ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ У СФЕРІ ОРГАНІЗАЦІЇ ВАЛЮТНОГО КОНТРОЛЮ: ФІНАНСОВО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Валютний контроль є частиною економічної безпеки країни та визначається стратегічними завданнями держави у зовнішньоекономічних відносинах із зарубіжними партнерами. Велику цінність при вдосконаленні системи валютного контролю в Україні має значний досвід країн Східної та Центральної Європи, які донедавна належали до категорії держав із перехідною економікою.

Слід зазначити, що окремі науковці, а також практики, які працюють у сфері валютного контролю, висловлюють думки про необхідність швидкої лібералізації валютного контролю аж до повної його відміни, що обумовлюється, насамперед, процесами глобалізації, зокрема, євроінтеграцією України¹.

На наш погляд, причини введення валютного контролю країнами з перехідною економікою слід розподілити на внутрішні та зовнішні.

До внутрішніх причин належить процес глобалізації міжнародного руху капіталу, що створює потенційну небезпеку відпливу капіталу з країни у зв'язку з більшою прибутковістю за кордоном.

На початковому етапі реформування систем валютного контролю у більшості країн Східної та Центральної Європи панувала точка зору, що необхідно якомога швидше провести лібералізацію руху валютних потоків у країнах із перехідною економікою. Результатом такого підходу було послаблення заходів валютного контролю. Застосування валютного контролю передбачалося використовувати лише там, де він перешкодив імпорту капіталу у країну. Таким чином, створювалися умови для припливу, у першу чергу, короткострокових спекулятивних капіталів.

Проте за відсутності механізмів контролю міжнародних ринків капіталу приплив таких грошей дестабілізує економіку. Кризові явища спричинюють необхідність прийняття жорстких заходів валютного контролю та введення додаткових валютних обмежень, що підтвердила фінансова криза 1998 року. Так, дослідження вченого Гарвардського університету Дані Родріка показало, що для країн із перехідною економікою не існує кореляції між лібералізацією валютного регулювання і контролю, зокрема, валютних операцій, пов'язаних із рухом іноземного капіталу, та економічним зростанням, збільшенням інвестицій та зниженням інфляції². У період кризи 1998 року відомі вчені на форумі, організованому МВФ, підкреслювали, що багатьом країнам в умовах лібералізації міжнародних фінансових операцій доцільно використовувати валютний контроль³. Наприклад, Малайзія ввела жорсткі заходи з валютного контролю за рухом капіталу восени 1998 року під час гострої кризи. Адже будь-яку реструктуризацію фінансового сектора ефективніше проводити у стабільній обстановці, коли потоки капіталу знаходяться під відповідним контролем⁴.

© Лучковська С.І., 2006

* викладач кафедри права Хмельницького національного університету

¹ Ялтинська міжбанківська конференція: запитань більше, ніж відповідей // Вісник Національного банку України. — 2004. — № 6. — С. 12-13.

² Быков И., Ивантер А. Мозговой штурм // Эксперт. — 1998. — 19 октября. — С. 17.

³ IMF Economic Forum. Capital Account Liberalization: What's the best stance? — Wash.: IMF, 1998. — p. 6.

⁴ Антирыночные меры в Малайзии в валютной сфере // БИКИ. — 1998. — 29 сентября. — № 115. — С. 12.

Вважаємо, що при застосуванні механізмів валютного контролю необхідно враховувати напрямки та завдання валютної та в цілому економічної політики держави. У цьому аспекті цікавою є думка професора Анні Крюгер із Стенфордського університету США про те, що валютний контроль має циклічний характер на різних стадіях розвитку, через які може пройти будь-яка країна. Кожному етапу розвитку відповідають власні критерії вибору механізмів валютного контролю⁵.

Висновки вчених свідчать про те, що необхідність використання валютного контролю обумовлюється, перш за все, загальною економічною ситуацією у країні, й, окрім того, — особливостями функціонування валютного ринку. Практика показує, що валютний контроль у країнах із перехідною економікою повинен охоплювати більш широке коло валютних операцій та відрізнятися жорсткістю у порівнянні з практикою розвинутих країн у минулі десятиріччя.

Такий підхід пояснюється ще й тим, що інструменти валютного контролю діють залежно від конкретних завдань, що ставляться урядом конкретної країни. Тут досвід практично всіх країн Центральної та Східної Європи свідчить, що на початку 90-х років спостерігалось падіння виробництва, дестабілізація грошового обігу, зростання інфляції та знецінення національної валюти та доларизація грошового бігу. Як результат, такі процеси сприяли масовому переказу приватних капіталів за кордон.

Внутрішні причини застосування механізму валютного контролю включають необхідність забезпечення національної безпеки та ефективного здійснення валютного регулювання у державі, зокрема, вирівнювання платіжного балансу, формування золотовалютних резервів, а також виконання зовнішніх зобов'язань держави.

Характерною рисою економічної трансформації початку 90-х років була стрімкість, із якою колишні соціалістичні країни прийняли де-факто конвертованість валют як мінімум за поточними операціями і приєдналися до ст. 8 Статуту МВФ. Це різко контрастує з досвідом розвинутих країн, які встановили конвертованість валют лише через значний період часу, що пройшов після Другої світової війни, так і з практикою країн, що розвиваються, в яких валюти залишалися неконвертованими ще більш довгий період.

Так, типові аргументи проти відміни проти швидкої лібералізації валютного контролю були наступними. По-перше, для того, щоб відрізнити поточну операцію від операції, пов'язану з рухом капіталу, і з метою запобігання вивезення коштів резидентами за кордон, потрібно встановити контроль над поточними операціями. Ця процедура необхідна для забезпечення інвестування коштів саме в економіку країни з метою стимулювання її розвитку. По-друге, уряди окремих країн вважають, що мають більш чітке уявлення, ніж приватні інвестори, про те, як домогтися економічного зростання та зміцнити його. Також уряди самостійно визначають, у яких галузях зростання необхідне першочергово.

Необхідність використання валютного контролю за операціями, пов'язаними з рухом капіталу, на початковій стадії перехідного періоду була зумовлена його здатністю захистити валютні резерви країни від можливих валютних криз на фоні політичної нестабільності, що були зумовлені частою зміною урядів, напругою в окремих регіонах. Масовий продаж федеральних банкнот за іноземну валюту протягом перших днів по розпаду ЧСФР на дві незалежні держави у 1993 році, слугує ілюстрацією вказаного вище. Так, значний попит на іноземну валюту з боку чеських комерційних банків зменшив валютні резерви Центрального банку на одну третину менше, ніж за два тижні⁶.

⁵ Chanthunya C., Murinde V. Trade regime and economic growth. — Brookfield: Ashgate, 1998. — p. 85.

⁶ Чехия — инвестиционная политика // БИКИ. — 1998. — № 80. — С. 19.

Несприятливі макроекономічні показники та оцінки поточної макроекономічної політики вимагали проявляти обережність щодо лібералізації валютного контролю. Попит на гроші у результаті фінансової реформи став дуже нестабільним, а загальний баланс доходів та витрат держав знаходився під впливом непередбачуваних коливань унаслідок реструктуризації фінансової системи.

Доцільність контролю за операціями, пов'язаними з рухом капіталу, була обумовлена необхідністю захисту фінансової системи, що знаходиться на стадії розвитку. Уряди країн Центральної та Східної Європи вважали, що вітчизняні фінансові структури не зможуть конкурувати на належному рівні з іноземними фінансовими посередниками у випадку швидкої лібералізації руху капіталу.

Як показує досвід минулого десятиріччя, період переходу від планової економіки до ринкової у більшості країн Центральної та Східної Європи, а також у колишніх республіках СРСР займає досить довгий період часу. На певному етапі ринкових перетворень у багатьох країнах виникла проблема протиріччя між лібералізацією економіки та макроекономічною стабілізацією, яка є основною передумовою економічного зростання. У таких умовах важливу роль відіграла валютна політика, і, зокрема, один із таких її інструментів, як валютний контроль, функції якого залишаються ефективними у перехідній економіці. Разом із тим, на думку вчених-економістів, існують різні економічні передумови використання валютного контролю, серед яких основне місце займають рівень розвитку країни, структура економіки, загальноекономічний потенціал, які і визначають місце валютного контролю у валютній політиці держави⁷.

Як правило, закони типу країн, що досліджуються, про валютне регулювання містять розділ про валютний контроль, у якому визначаються його мета, напрямки, повноваження органів та агентів валютного контролю, а також обов'язки резидентів і нерезидентів та посадових осіб органів й агентів валютного контролю.

Розподіл повноважень між центральними органами валютного контролю та уповноваженими агентами є різним: від збереження повноти влади за центральною установою до надання повноважень більшої частини прав органам на місцях.

Органи валютного контролю у межах своїх повноважень видають нормативно-правові акти, що є обов'язковими для виконання, якими визначають порядок та форми обліку, звітності за валютними операціями резидентів та нерезидентів.

Так, єдиним органом валютного контролю у Латвії, Естонії, Боснії, Герцеговині є центральні банки. У Литві повноваження органів валютного контролю поділені між Банком Литви й Економічною поліцією⁸.

Валютний контроль в Угорщині є прерогативою Міністерства фінансів, яке здійснює ці функції через Національний банк, окрім функцій, які безпосередньо закріплені за міністерством або делеговані іншим органам. Національний банк має право покладати виконання конкретних завдань на інші організації, зокрема, банківські установи та туристичні агентства⁹.

У Польщі функції валютного контролю покладені на Національний банк. Проте окремі повноваження мають й інші органи. Так, Міністерство фінансів видає генеральний дозвіл на здійснення валютних операцій і може контролювати виконання цієї вимоги. Агентами валютного контролю виступають комерційні банки, які мають ліцензію на здійснення валютних операцій, а також прикордонні війська¹⁰.

⁷ Exchange Control Policy / Centre for Co-operation with European Economics in Transition. — Paris: OECD, 1993. — p. 67.

⁸ Nord R. Central and Eastern Europe and New Financial Architecture // Finance & Development. — 2000. — No. 3. — p. 14.

⁹ Самарян Г.И. Валютный контроль и вывоз капитала: контекст коммерческого банка: Дисс. ...канд. эконом. наук. — Санкт-Петербург, 1999. — С. 85.

¹⁰ Иванов Д. Современное валютное законодательство Польши // Финансовый бизнес. — 1998. — № 7. — С. 7.

Контроль за валютними операціями у Румунії здійснює Національний банк, який розробляє та приймає відповідні правила. Юридичні особи, уповноважені проводити валютні операції, повинні повідомляти про них Банку, який установлює форму та склад звітності.

У Чехії органами валютного контролю є Національний банк та Міністерство фінансів. Національний банк здійснює контроль за валютними операціями юридичних та фізичних осіб — резидентів та нерезидентів, які здійснюють комерційну діяльність. Міністерство фінансів контролює діяльність бюджетних та субсидованих організацій, громадських асоціацій, релігійних організацій, фондів, та інших юридичних осіб, що не займаються комерційною діяльністю, а також контроль за некомерційними валютними операціями фізичних осіб¹¹.

У Хорватії Валютна інспекція контролює валютні операції — юридичних та фізичних осіб — резидентів. Спільно з Національним Банком вона також контролює валютні операції уповноважених банків та обмінних пунктів. Митні органи здійснюють контроль за валютними цінностями, які ввозяться або вивозяться резидентами та нерезидентами, пересилаються поштою або іншими способами¹².

У Македонії валютні операції банків та інших фінансових інститутів контролює Національний Банк, валютні операції зовнішньоторговельних підприємств — Департамент валютного контролю Міністерства фінансів. Контроль за деякими операціями делегований митним органам.

Таким чином, найбільш типовими є такі організаційно-правові форми валютного контролю, які будуються на наступних системах контролюючих суб'єктів валютного контролю: 1) міністерство фінансів — центральний банк — уповноважені установи (агенти); 2) центральний банк — уповноважені установи (агенти).

Отже, контролюючими органами механізму валютного контролю у країнах Східної та Центральної Європи є, у більшості випадків, національні банки, міністерства фінансів, а також відповідні міністерства і комерційні банки, уповноважені на проведення валютних операцій. Лише в окремих випадках створюються спеціальні органи валютного контролю, як, наприклад, у Хорватії — Валютна інспекція, яка контролює валютні операції — юридичних та фізичних осіб — резидентів. Необхідно зазначити, що навіть у такій ситуації контроль за валютними операціями уповноважених банків та обмінних пунктів здійснюється спільно з Національним Банком, а митні органи здійснюють контроль за валютними цінностями, які ввозяться або вивозяться резидентами та нерезидентами.

Наведені вище положення свідчать про те, що на етапі економічного розвитку суспільства при вирішенні важливих економічних та соціальних проблем валютний контроль стає важливим інструментом державного управління.

Стаття рекомендована до друку кафедрою права Хмельницького національного університету (протокол № 3 від 16 листопада 2005 року)

¹¹ Чехія — инвестиционная политика // БИКИ. — 1998. — № 80. — С. 20.

¹² Radosevic D. Capital Restrictions in Croatia. — The Croatian National Bank. — Zagreb, 1998 // <http://www.zce.hr/capres.html>.